

Key words: delikt, delinkvent, delinkventnist, delinquent behavior, delinquent personality.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2014 р.

Прийнято до друку 28.03.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.

УДК 316.624-053.2/.5

Г. Д. Золотова

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФІЛАКТИКИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ

Проблема розповсюдження різноманітних адикцій у дитячому середовищі є надзвичайно актуальною. Постійно збільшуються темпи розповсюдження тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії, нехімічних видів залежностей, це спонукає науковців різних галузей вивчати вплив різних соціальних процесів на розповсюдження згаданих явищ, розробляти програми профілактики адиктивної поведінки. Особлива потреба в цьому є сьогодні, тому що вживання психоактивних речовин представляє серйозну загрозу здоров'ю та життю дітей. Останнім часом до сутності і змісту адиктивної поведінки стали відносити і нехімічні адикції: такі, як залежність від азартних ігор, від комп'ютеру, Інтернету, мобільного телефону, від роботи, влади, грошей, спорту, їжі та багато інших. Адиктивна поведінка спотворює моральні орієнтири дітей та молоді, заважає фізичному, психологічному, інтелектуальному розвитку дитини, проявленню різноманітних видів її активності, руйнує традиційні сімейні та духовні цінності. Сьогодні зростає і кількість осіб із адиктивною поведінкою, і поширюються її різновиди. Фахівці соціально-педагогічної галузі визначають адиктивну поведінку як поведінку людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій [2].

Проблеми адиктивної поведінки вивчаються фахівцями багатьох наук: наркології, психології, соціології, соціальної педагогіки, і безумовно, на сьогоднішній момент ми не можемо назвати їх вичерпними. Серед вітчизняних фахівців у галузі соціальної педагогіки проблему адиктивної поведінки досліджують О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, П. Гусак, Н. Заверіко, Н. Максимова, Н. Бурмака, Н. Завацька, О. Чередниченко, І. Шишова, Т. Мартинюк, О. Мурашкевич.

Проблемам нехімічних видів адикцій присвячені дослідження В. Менделевича, О. Єгорова, Ц. Короленка, Р. Садикова та ін.

Разом із тим, питання використання системного підходу у профілактиці адиктивної поведінки дітей вивчені недостатньо. Це дозволило сформулювати тему статті: «Системний підхід до профілактики адиктивної поведінки дітей».

Мета статті – розкрити сутність використання системного підходу до профілактики адиктивної поведінки дітей.

Цілісну й багаторівневу природу профілактики адиктивної поведінки дітей ми розглядаємо з позицій *системного підходу*, який постає основним підходом нашого дослідження. Усі заплановані заходи ми об'єднуємо в систему, де кожний окремий захід є її елементом, кожна дія узгоджується з іншою, напрями й види роботи не суперечать, а впливають один із одного, і будь-яка дія суб'єкта або об'єкта профілактичного процесу впливає на всю систему загалом. Систему профілактичної роботи ми відносимо до одного із загальноприйнятих різновидів систем, а саме до побудови часткових системних теорій і концепцій щодо тих чи тих проблем спеціальних наук і розділів техніки. Із багатьох ознак системних сфер для системи нашого дослідження характерні наявність певної цілісності, функціональної єдності; масштабність; складність. З погляду субстанціональності система профілактики адиктивної поведінки дітей в умовах територіальної громади є матеріальною, тобто створеною з матеріальних, речових компонентів; залежно від спрямованості – це модель бажаного стану системи; за засобом утілення – неформальна, тобто втілена без використання формальних знаків [1; 5; 6; 9].

Модель профілактики адиктивної поведінки дітей є аналогом соціальної дійсності на рівні територіальної громади й має структурно-функціональний характер, який розкриває сутність, структуру та основні елементи соціально-педагогічної теорії та практики й будується на загальних закономірностях побудови та функціонування педагогічних систем. Елементами моделі є концептуальний, структурний, процесуальний і аналітико-рефлексивний блоки, причому кожний блок постає як окрема модель, що є елементом системної організації дослідження загалом.

Принципами соціально-педагогічної діяльності, які ми окреслюємо в нашій роботі, є такі: принцип гуманізму, який передбачає орієнтованість суб'єктів впливу на людину як на найвищу цінність, соціокультурний розвиток педагогічних об'єктів, мінімізацію виховного ризику й прогнозування результатів позитивної трансформації об'єктів; принцип мінімізації педагогічного ризику, який передбачає усвідомлення соціально-психологічних наслідків виховного впливу й необхідність обережного подання інформації; принцип випередження профілактичного впливу, він забезпечує здійснення профілактичних дій до того, як дитина залучається до адикцій; принцип адаптації та

витривалості, який диктує необхідність формування в дитини стійкості до несприятливого впливу чинників соціалізації; принцип аксіологічності, він передбачає орієнтацію профілактичної роботи на ціннісно-раціональне розуміння норми у вигляді світоглядних уявлень про повагу до себе, здоровий спосіб життя; принцип експансивності, який розуміється як необхідність активного впровадження профілактичних технологій у всі сфери життєдіяльності дитини й протидію тиску реклами; принцип послідовності, що полягає в організації поетапної роботи для досягнення мети; принцип безперервності, який передбачає профілактичний вплив протягом усіх років навчання в школі з актуалізацією засвоєних раніше знань, умінь і навичок; і принцип парціальності, який реалізується в межах розуміння того, що система профілактики адиктивної поведінки є загальним складником виховної роботи в навчальному закладі й невід'ємною частиною соціально-педагогічної роботи в громаді, яка вписується в загальний напрям профілактики всіх інших видів девіантної поведінки дітей. Процесуальний аспект профілактичної роботи передбачає виділення етапів діагностико-проектувальної, інформаційно-просвітницької, реалізаційної, оцінювально-вимірювальної й рефлексивної діяльності.

Метою системи профілактики адиктивної поведінки дітей є зниження рівнів усіх видів адиктивної поведінки дітей в умовах територіальної громади. Завданнями системи профілактики адиктивної поведінки дітей є повна відмова від хімічних адикцій; зниження рівня технологічних адикцій за рахунок формування інформаційної культури дітей; зниження рівня процесуальних адикцій; зниження рівня харчових адикцій шляхом формування розуміння біопсихосоціальних наслідків і механізмів формування харчової залежності; зниження рівня психоемоційних залежностей за допомогою формування сприятливого психоемоційного фону в основних сферах відносин.

Метою первинної профілактики адиктивної поведінки є формування психосоціально благополучної особистості дитини як основи попередження адикцій. Метою вторинної профілактики адиктивної поведінки є засвоєння знань і вмінь, які є інформаційною основою для прийняття рішень і практичною основою для їх реалізації в ситуаціях пропозицій різноманітних видів адикцій. Метою третинної профілактики є формування мотивації відмови від адиктивної поведінки в дітей, які до неї долучилися, і попередження рецидивів адиктивної поведінки в осіб, які її подолали.

Взаємодія об'єктів і суб'єктів має виняткове значення, кожен об'єкт тією чи тією мірою взаємодіє з кожним суб'єктом у прямій або опосередкованій формі. Своєю чергою, усі об'єкти й усі суб'єкти також взаємопов'язані один з одним. *Суб'єктів* системи розподіляють на три рівні. Перший рівень – це провідні суб'єкти. До них відносять соціальних педагогів, соціальних працівників, соціально-педагогічні центри та

служби. Другий рівень – це супроводжувальні суб'єкти, до таких належать медичні установи, заклади культури, спорту, соціального захисту, органи внутрішніх справ. І до суб'єктів опосередкованого впливу зараховують заклади й організації фінансово-економічної сфери, промисловості.

Пропонуємо урізноманітнити розподіл суб'єктів профілактики ще й за рівнями, адже діяльність суб'єктів системи профілактики адиктивної поведінки дітей в умовах територіальної громади має на кожному рівні свою специфіку. Суб'єкти макрорівня відповідають за координацію зусиль усіх суб'єктів профілактики: це сама громада з її активом, ВНЗ, у якому здійснюють підготовку соціальних педагогів, інститут післядипломної освіти, ЦСССДМ, неурядові організації, як-от: благодійні фонди, асоціації, приватні заклади соціальної допомоги. До суб'єктів мезорівня ми відносимо переважно навчальні заклади (загальноосвітні школи, заклади I – II рівнів акредитації), а також позашкільні та спеціалізовані заклади, підліткові клуби за місцем проживання. Забезпечення педагогічних умов проведення профілактики здійснюється саме в межах діяльності цих закладів. Виховне середовище загальноосвітнього навчального закладу займає центральне місце серед суб'єктів профілактичного впливу. І суб'єкти мікрорівня – це окремо взяті соціальні педагоги, класні керівники, куратори, викладачі, соціальні працівники, батьки, діти-волонтери. Однією з умов ефективного функціонування системи є скоординованість дій усіх її суб'єктів. Для цього пропонуємо створити координаційний орган, який ми визначили як актив громади. Основним завданням активу є управління інтелектуальними, науковими, кадровими, організаційними, фінансовими ресурсами, консультаційна допомога тим суб'єктам системи профілактики, які цього потребують.

Сьогодні цілком очевидно стає необхідність включення до суб'єктів профілактики вчителів загальноосвітніх навчальних закладів та викладачів закладів I – II рівнів акредитації. Через педагога здійснюється включення ідеї відмови від адиктивної поведінки в навчально-виховний процес, у життя дитини. Учитель, залежно від того, який предмет він викладає, обирає для себе найбільш оптимальну стратегію профілактики: як складник морального виховання, як частину громадянського, правового чи фізичного виховання відповідно. Підготовку до профілактичної діяльності для вчителів, які працюють за фахом, пропонуємо здійснювати шляхом опанування спецкурсу «Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки дітей» під час проходження курсів підвищення кваліфікації, для майбутніх учителів – вивчення цього спецкурсу під час навчання у ВНЗ. Цей спецкурс спрямований на розкриття системного підходу до профілактичної діяльності, містить основні концептуальні ідеї профілактики адикцій. Важливим суб'єктом системи профілактики адиктивної поведінки є працівники центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Провідним суб'єктом соціально-педагогічного впливу є соціальний педагог, він може здійснювати профілактичну діяльність у загальноосвітніх, культурно-дозвіллевих, спортивно-оздоровчих закладах, правоохоронних органах, соціальних службах, неурядових організаціях. Соціальних педагогів потрібно не тільки озброїти знаннями, уміннями й навичками профілактичної діяльності, забезпечити відповідними технологіями, а й підготувати до діяльності в галузі розробки й керування програмами профілактики адикцій у навчально-виховній, сімейній, дозвіллевій сферах. При організації профілактичного процесу актив громади чітко інструктує соціального педагога, забезпечує можливостями співробітництва та взаємодії з організаціями й спеціалістами, які можуть допомогти в проведенні профілактики, надає науково-методичний і технологічний інструментарій для здійснення профілактичної роботи. Взаємодія соціального педагога з дитиною в межах системи профілактики адиктивної поведінки повинна базуватися на постулатах гуманістичної педагогіки, а сам педагог повинен бути свідомим носієм ідеї продуктивної поведінки з відмовою від адикцій. На перший план постають такі особистісні й професійні характеристики, як уміння встановлювати доброзичливу атмосферу спілкування; уміння відповідно дотримуватися принципу конфіденційності; наявність авторитету й довіри в середовищі дітей; здатність брати на себе різні ролі; підтримувати, акцентувати увагу; уміти виступати в ролі ведучого без домінування над групою; поважати свободу вибору дитини; стимулювати ентузіазм; уміння звертатися до відповідних джерел інформації; готовність вирішувати делікатні питання й толерантно сприймати дітей з адиктивною поведінкою або їхніх батьків [2; 8].

Усіх *об'єктів* системи профілактики можна умовно розділити на групи залежно від ступеня залучення до адиктивної поведінки. Це потенційні адикти, епізодичні, або випадкові адикти, регулярні адикти, і групи населення, які виконують щодо вказаних категорій функції виховання й контролю: батьки, учителі, соціальні педагоги, соціальні працівники. Такий розподіл дає можливість визначити, що з першими трьома категоріями ми застосовуємо заходи первинної, вторинної, третинної профілактики відповідно. З останньою групою проводиться в основному освітня робота. Центральним об'єктом системи профілактики адиктивної поведінки є дитина. Ми пропонуємо розпочати специфічний профілактичний вплив, коли йдеться про адиктивну поведінку безпосередньо, у 6 – 7 років. Саме на цей період припадає знайомство з інформацією про різні види адикцій, інформацію діти отримують із найближчого оточення: від батьків, сусідів, однолітків, ЗМІ. Серед чисельних видів адикцій увагу дитини в молодшому шкільному віці потрібно звертати на шкоду тютюнокуріння, недопустимість уживання алкоголю. Із 9 – 10 років дитина повинна засвоїти інформацію про наркотики, кримінальну відповідальність, із ними пов'язану, про існування залежності від комп'ютерних, азартних та відеоігор.

У молодшому шкільному віці потрібно враховувати такі психологічні особливості, як значення для дитини емоційних стимулів, образність мислення, що сприяє засвоєнню інформації про шкоду й небезпеку різних видів адиктивної поведінки. Необхідно максимально використовувати ігрові форми й методи в профілактичній діяльності, у грі розвивається мотиваційний компонент профілактики, свідомий вибір здорової поведінки. Батьківський авторитет і приклад відмови від адикцій можуть сприяти формуванню переконань ведення здорового способу життя. Особливе значення має авторитет першої вчительки, її готовність здійснювати профілактику адиктивної поведінки й суб'єктивна позиція стосовно цієї проблеми. Підлітковий період є найбільш небезпечним щодо долучення до всіх видів адикцій. Реакція емансипації в крайній стадії свого прояву може стати реакцією негативізму, за якої всі переконання дорослих про небезпеку й шкідливість адиктивної поведінки дадуть лише зворотний ефект. Задоволення потреби підлітка в спілкуванні з однолітками й прийняття його в компанії можуть призвести до фатальних наслідків у разі втягнення дитини до групи зі стандартами адиктивної поведінки. Надмірне бажання підлітка виглядати дорослим може штовхати його зробити це за рахунок залучення до адикцій, не замислюючись над наслідками. Найбільш поширеними видами адиктивної поведінки в цей віковий період є втягнення до вживання ПАР, небезпека формування технологічних залежностей, ігрових залежностей і харчових порушень. Процеси самовизначення, пошуку себе й свого місця в цьому світі в період раннього юнацтва роблять молоду людину вразливою перш за все щодо процесуальних і психоемоційних видів адиктивної поведінки [3].

Говорячи про сім'ю як об'єкт системи профілактики адиктивної поведінки, наголошуємо, що кожна сім'я, яка має дитину, повинна бути включеною в процес соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки дітей. Під впливом, який здійснюють соціальні інститути громади, сім'я отримує відповідну інформаційну й посередницьку допомогу та по мірі включення в соціально-педагогічну діяльність стає суб'єктом профілактики для власної дитини.

Зміст системи профілактики адиктивної поведінки дітей представляє собою всю сукупність педагогічних, психологічних і соціальних знань, умінь і навичок, які засвоюються в ході впровадження системи всіма її об'єктами. Зміст розподіляється на блоки первинної, вторинної і третинної профілактики, необхідним є виділення змісту профілактичної роботи з кожним об'єктом окремо, і зміст профілактики з центральним об'єктом системи – дітьми, – визначається особливостями вікової психології, які мають значні відмінності на кожному віковому етапі, виділеному у віковій психології.

Зміст первинної профілактики із молодшими школярами відображає намагання допомогти дитині ефективно адаптуватися до нового шкільного середовища і успішно в ньому реалізуватися. Зміст

вторинної профілактики адиктивної поведінки з молодшими школярами вперше знайомить дитину із проблемою адиктивної поведінки, вводяться основні поняття і категорії проблеми адиктивної поведінки у вигляді знань, умінь і навичок, адекватних даному віковому періоду. Зміст третинної профілактики з молодшими школярами розрахований на тих дітей, у яких уже сформована адиктивна поведінка, факти залучення до адикцій є незаперечними. Зміст третинної профілактики адиктивної поведінки розрахований на те, щоби досягти у дитини мотивації відмови від подальших проб ПАР та залучення до нехімічних видів адиктивної поведінки, у рідких випадках – це направлення на лікування або запобігання рецидивів залежності.

Специфіка змісту профілактичної роботи з підлітками визначається домінуванням перехідної вікової кризи, яка диктує необхідність пильної уваги фахівців до даної категорії об'єктів і забезпечення максимально гармонійного переходу від дитинства до дорослості, пом'якшення негативних переживань, гармонійного благополучного розвитку дитини. Зміст первинної профілактики адиктивної поведінки спрямований на тих підлітків, які були залучені до профілактичного впливу у період навчання в початковій школі, а також розрахований на тих дітей, які до активного профілактичного процесу не долучалися, але за своїми індивідуальними психологічними характеристиками та соціальними умовами виробили життєву позицію відмови від адиктивної поведінки і не вживали ПАР, не мають ознак нехімічних видів адикцій. Оскільки долучення до адиктивної поведінки відбувається у переважній більшості у підлітковому віці, – зміст вторинної профілактики спрямований на те, щоби сформувані у підлітка поведінкову стратегію відмови від пропозиції ПАР та нехімічних видів адикцій від ровесників та дорослих. Зміст третинної профілактики у загальному вигляді на кожному віковому етапі спрямований на припинення адиктивної поведінки і попередження рецидивів виникнення адикцій. Специфікою підліткового періоду є те, що мова йде не про поодинокі випадки адикцій (як у молодшому шкільному віці), а про регулярні прецеденти, які були зафіксовані або батьками, або вчителями, або однолітками, і мало місце їх повторення. І звичайно, зміст третинної профілактики стосується випадків необхідності патронажу та соціальної реабілітації у стані ремісії.

Психологічні особливості періоду раннього юнацтва диктують необхідність спрямувати профілактичну роботу на задоволення потреби у самовизнанні і самовизначенні особистості шляхом пропозиції специфічної активності, пов'язаної з профілактикою адиктивної поведінки. Процес самоутвердження, самореалізації, формування світогляду молодої людини повинен сьогодні бути тісно пов'язаним із вибором активної життєвої позиції свідомої відмови від адиктивної поведінки. Період раннього юнацтва – це найбільш сприятливий етап для залучення до профілактичної діяльності у громаді, перетворення об'єктів системи профілактики на суб'єктів. Це і є змістом первинної

профілактики даного вікового періоду. Зміст вторинної профілактики у віці раннього юнацтва розширює знання про різновиди адиктивної поведінки, особливо ті, які найчастіше з'являються в цьому періоді. Інтелектуальний розвиток, освіта і наявність певного життєвого досвіду дозволяють більш повно і свідомо підійти до засвоєння інформації про адиктивну поведінку та її попередження на науковій основі. Основним змістом третинної профілактики є соціально-педагогічна підтримка, соціально-педагогічний супровід, корекція особистісного і соціального розвитку, створення блаприятних соціально-психологічних умов. Третинну профілактику ми представляємо максимально індивідуалізованою, і тому особливого значення набуває професіоналізм фахівців, що її проводять, а саме: соціальних педагогів, учителів, активістів громади, які взаємодіють у тісному співробітництві з медичними працівниками.

До групи ризику адиктивної поведінки відноситься умовна група дітей, які на даний момент потребують профілактичного впливу відповідного змісту. До такого змісту відноситься робота і з первинної, і з вторинної, і з третинної профілактики. До змісту первинної профілактики з дітьми групи ризику відноситься попередження відхилень у поведінці дитини, її дезадаптації. До змісту вторинної профілактики із дітьми групи ризику відносяться такі знання і уміння, як інформованість про наслідки адиктивної поведінки, стійкість до пропозиції хімічних і нехімічних адикцій. І до змісту третинної профілактики із дітьми групи ризику пропонуємо додати навички подолання негативізму, тривожності, депресії, уміння стримування гедоністичні бажання, корекцію стереотипів адиктивної поведінки.

Особливе місце в нашій системі профілактики ми відводимо роботі з дорослими та дітьми, які в якості волонтерів залучаються нами до профілактичної діяльності. Із осередку волонтерів ми пропонуємо створити актив громади, який регулярно буде брати участь у впровадженні системи профілактики адиктивної поведінки і розцінюється нами як суб'єкт системи. Змістом первинної профілактичної роботи з підготовки активу громади є ознайомлення із формами і методами популяризації здорового способу життя, уміннями організації альтернативної діяльності, навички психологічної допомоги в стресових ситуаціях. Змістом вторинної профілактики з активом громади є навчання здійснення впливу на фактори ризику адиктивної поведінки з метою їх послаблення та на фактори захисту з метою їх посилення, володіння методами надання інформації про сутність адиктивної поведінки ровесникам, молодшим, членам сім'ї, навички підтримки тих, хто намагається протистояти пропозиції адиктивної поведінки тощо. Змістом третинної профілактики із активом громади є уміння правильно розпізнавати і оцінювати поведінку людини у стані алкогольного і наркотичного сп'яніння та ейфорії від нехімічних видів адикцій, здатність надавати соціальну і психологічну підтримку у відношенні тих

членів громади, які потребують допомоги (у тому числі – у відношенні осіб із адиктивною поведінкою), навички посередницької діяльності щодо пропозиції фахівців, які можуть допомогти подолати проблеми адиктивної поведінки.

Сімейна профілактика адиктивної поведінки дітей покликана забезпечити ефективну підтримувальну розвиваючу поведінку батьків у сім'ї, розвиток власних сімейних ресурсів, які здатні попередити залучення дитини до формування залежності. Системою профілактики передбачена як профілактична робота в сімейному середовищі, так і залучення батьків до роботи в активі громади. Первинна профілактика розрахована на всі сім'ї, вона представляє психолого-педагогічну просвіту батьків, основним її завданням є підвищення батьківської психолого-педагогічної компетентності. Зміст вторинної сімейної профілактики адиктивної поведінки ми спрямовуємо на поглиблення знань батьків про сутність адикцій і методи їх попередження. Зміст третинної профілактики передбачає допомогу сім'ї, в якій діти або батьки проявляють ознаки адиктивної поведінки, та допомогу по запобіганню рецидивів залежностей, якщо вони мали місце як у батьків, так і у дітей.

Зміст профілактичної роботи із педагогами та соціальними працівниками теж представляє собою певні знання, уміння і навички, завдяки їх засвоєнню об'єкти профілактичної роботи перетворюються на суб'єкти. Оскільки зміст роботи із даною категорією представляє собою професійну підготовку майбутніх спеціалістів та підвищення кваліфікації фахівців, зміст ми розділили на аксіологічний, гностичний і організаційно-технологічний блоки, і традиційно на рівні первинної, вторинної і третинної профілактики. Аксіологічний змістовний блок представляє собою набір ціннісних установок, поглядів, оцінок і норм педагога, які є першоосновою профілактичної професійної діяльності. Зміст вторинної профілактики згаданого блоку вже безпосередньо торкається проблеми адиктивної поведінки і включає такі положення, як розуміння значущості освітньо-виховного процесу для профілактики адиктивної поведінки дітей, наявність зацікавленості в ефективних результатах профілактичної діяльності. І зміст третинної профілактики розкриває, які цінності необхідні педагогу, щоби допомогти особам із адиктивною поведінкою, особам із залежностями та вчасно попередити у них виникнення рецидивів.

Гностичний компонент представляє собою основний обсяг інформативного матеріалу, який необхідний педагогу для проведення профілактичної діяльності. У рамках первинної профілактики педагог як суб'єкт профілактичного впливу повинен володіти знаннями про особливості соціально-психологічного розвитку дитини на різних вікових етапах. Зміст вторинної профілактики гностичного компоненту розкриває, які знання необхідні педагогу для того, щоби бути повноцінним суб'єктом профілактичної діяльності, це широкий спектр

знань про сутність і зміст усіх видів адиктивної поведінки, її профілактики та правового регулювання. Зміст третинної профілактики гностичного компоненту торкається знань про ознаки, етапи формування залежності від різноманітних адикцій та можливості їх попередження і подолання.

Організаційно-технологічний компонент змісту профілактики адиктивної поведінки дітей передбачає засвоєння практичних умінь, які необхідні для профілактичної діяльності. Зміст первинної профілактики даного компоненту передбачає володіння повним арсеналом діагностичного інструментарію, прогностичної соціально-педагогічної діяльності, управлінські та організаційні навички. Зміст вторинної профілактики представляє спектр умінь і навичок специфічного характеру, це володіння формами і методами профілактики адиктивної поведінки, навички варіативності діяльності, створення специфічних виховних ситуацій тощо. І зміст третинної профілактики передбачає оволодіння педагогом діагностикою виявлення дітей і сімей групи ризику, володіння методикою роботи з даними об'єктами, методикою ресоціалізації дітей та батьків зі стійкою адиктивною поведінкою та сформованою залежністю від усіх видів адикцій тощо. Різноманітність змісту профілактичної діяльності, чіткий розподіл його в залежності від об'єкту впливу та рівня профілактики дозволить зробити профілактичний процес динамічним і гнучким, таким, що відповідає запитам сьогодення.

Процедурне втілення профілактики адиктивної поведінки дітей в життя територіальної громади представлене у вигляді соціальної технології. Основними етапами *технології* профілактики адиктивної поведінки дітей на рівні територіальної громади є етап діагностики рівнів адиктивної поведінки дітей в умовах територіальної громади, етап постановки мети технології профілактики адиктивної поведінки, етап вибору або розробки технології профілактики адиктивної поведінки дітей, етап підготовки та планування заходів профілактики, процедурний етап, експертно-оцінювальний та підсумковий етапи.

Діагностичний етап представлений такими основними напрямками роботи, як по-перше, діагностика рівнів адиктивної поведінки дітей та стан профілактичної роботи у даній конкретній громаді. А, по-друге, це – виявлення дітей групи ризику та дітей із адиктивною поведінкою для подальшого диференціювання профілактичного впливу. Методика діагностики рівнів адиктивної поведінки дітей передбачає використання таких методів як спостереження, опитування дітей, метод компетентних суддів, обробку отриманих даних та порівняння їх із даними соціологічної статистики. Методика діагностики стану профілактики адиктивної поведінки дітей передбачає анкетування дітей, батьків та учителів щодо їх обізнаності про сутність і зміст різноманітних видів адикцій.

Методика виявлення дітей групи ризику адиктивної поведінки

повинна визначити наявність психологічних, соціальних і біологічних факторів ризику адиктивної поведінки. Психологічні фактори ризику адиктивної поведінки молодших школярів можна виявити за допомогою тесту шкільної тривожності та методики діагностики неконструктивної поведінки. Для підлітків обов'язковою є діагностика акцентуацій характеру та діагностика рівня тривожності. У дітей раннього юнацького віку психологічні фактори ризику визначаються за допомогою діагностики акцентуацій характеру, розробленої для даної вікової категорії, та визначення шкали вирішення задач соціалізації.

Діагностика факторів соціального ризику адиктивної поведінки для всіх вікових категорій представляє собою аналіз сімейної соціальної ситуації розвитку, методику діагностики групи, включаючи соціометрію, бесіди з класним керівником, вивчення шкільної документації, спостереження. Діагностика біологічних факторів ризику адиктивної поведінки передбачає вивчення шкільної медичної документації, звернення до лікарні. Виявлення дітей зі стійкою адиктивною поведінкою проводиться за допомогою спостереження та бесід із класним керівником та батьками.

Прогностичний етап технології профілактики адиктивної поведінки містить у собі аналіз і систематизацію інформації, яка була отримана в ході проведення діагностичного етапу, визначення послідовності етапів впливу на особистість, прогноз потенціалу суб'єктів профілактичного впливу, побудову універсальних модельних уявлень про наступні етапи технології соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки. На даному етапі використовується загальнонаукова група методів, таких як прогнозування, аналіз, синтез, екстраполяція, інтерполяція, індукція, дедукція, аналогія.

Цільовий етап технології профілактики адиктивної поведінки дітей полягає у формулюванні мети соціально-педагогічної діяльності і відповідно до неї – завдань, згідно визначеного соціального діагнозу. Мета та завдання технології профілактики адиктивної поведінки дітей співпадають із загальною метою та завданнями системи соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки дітей в умовах територіальної громади, для її визначення використовується метод «Дерева цілей». Етап вибору і розробки соціально-педагогічної технології та етап підготовки і планування полягають у виявленні матеріально-технічних, організаційних та методичних аспектів, необхідних для ефективного впровадження технології. Дані процедури здійснюються за допомогою традиційних гносеологічних методів: методу діалектики, аналізу та синтезу, теоретичного моделювання, соціального проектування.

Процедурний етап представляє собою втілення розробленої технології соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки дітей в умовах територіальної громади. Форми і методи процедурного етапу технології профілактики адиктивної поведінки дітей ми

розподілили на три основні напрямки: напрямок роботи з дітьми, напрямок роботи з викладачами та напрямок роботи з батьками. Форми і методи роботи з дітьми підібрані окремо для дітей молодшого шкільного віку, для підлітків і для осіб раннього юнацького віку та поділяються на методи первинної, вторинної та третинної профілактики.

Методами первинної профілактики з дітьми молодшого шкільного віку є такі методи як гра-знайомство, міні-екскурсія, конкурсні ігри, тренінг спілкування, тематичні виховні години, урок-тренінг, естафета. До методів вторинної профілактики із даною віковою категорією відноситься казкотерапія, гра-бесіда, бесід-практикум, рольова гра, сюжетна гра, тематичні виховні години, тренінг, обговорення ситуацій, показ відеофільмів із обговоренням. І до третинної профілактики відноситься методика корекції тривожності, арттерапія, індивідуальні бесіди. Методами первинної профілактики з підлітками є тренінги формування основних життєвих навичок, тренінги створення благоприємного психологічного клімату в колективі. Методами вторинної профілактики із даною віковою категорією є тренінги профілактики вживання ПАР, групові бесіди і вправи, обговорення в класі, рольові ігри, мозковий штурм, написання сценарію вирішення проблем, тренінги профілактики технологічних залежностей. До третинної профілактики відноситься патронаж, арттерапія, індивідуальні бесіди, телефонна терапія. Методами первинної профілактики з особами раннього юнацького віку є тренінг особистісного росту, тренінг мотиваційної спрямованості, тренінг формування моральних цінностей, тренінг формування впевненості у собі, позакласні виховні заходи з валеології. До методів вторинної профілактики відносяться ситуаційний аналіз, робота в малих групах, дебати, круглий стіл, прес-клуб, модульний курс попередження тютюнокуріння, конкурси комп'ютерної графіки та анімації, тренінги профілактики нехімічних видів адикцій. І до методів третинної профілактики відносяться патронаж, арттерапія, індивідуальні бесіди, телефонна терапія, допомога в літньому працевлаштуванні.

До методів роботи з дітьми групи ризику молодшого шкільного віку відносяться рольові ігри, емоційно-символічні методи, психогімнастика. З підлітками групи ризику проводиться методика корекційної роботи, розроблена спеціально для даної категорії. І з особами раннього юнацького віку, які входять до групи ризику, проводиться навчально-тренінгова програма життєконструювання особистості та допомога в майбутньому працевлаштуванні. До методів роботи з дітьми-волонтерами відноситься тренінг «Школа лідера», навчання життєвим навичкам, майстер-класи.

До методів первинної профілактики з батьками відносяться такі методи як повідомлення про специфіку вікової психології, бесіди, консультації з попередження сімейних конфліктів, тренінг взаємодії дітей з батьками. До методів вторинної профілактики відносяться міні-

лекції, тематичні конкурси, диспути, мозковий штурм, опанування діагностичною картою. До методів третинної профілактики відносяться тренінг батьківської компетентності, організація групи самопомоги, телефонна терапія, індивідуальна психотерапія, сімейна психотерапія, консультування, програма зниження співзалежності, посередницька допомога. До методів роботи з педагогами відноситься програма підготовки спеціалістів з профілактики адиктивної поведінки та розроблений нами спецкурс «Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки дітей». У роботі з активом громади ми проводимо методичний семінар «Технології активізації громади».

Експертно-оцінювальний етап дозволяє оцінити результат впровадження технології, ефективність проведеної роботи. На даному етапі фахівець проводить комплексну експертну оцінку, визначає, наскільки ефективно вирішено проблему за допомогою критеріїв ефективності системи профілактики адиктивної поведінки дітей. Дані критерії та їх рівні будуть розкриті у наступному підрозділі дисертації. І підсумковий етап передбачає підведення підсумків впровадженої технології, у тому числі за допомогою методів математичної статистики.

Таким чином, цілісну й багаторівневу природу профілактики адиктивної поведінки дітей ми розглядаємо з позицій системного підходу. Мета системи профілактики адиктивної поведінки дітей – зниження рівнів усіх видів адиктивної поведінки. Завданнями системи профілактики адиктивної поведінки дітей є повна відмова від хімічних адикцій; зниження рівня технологічних, процесуальних, харчових і психоемоційних залежностей за допомогою формування сприятливого психоемоційного фону в основних сферах відносин. Метою первинної профілактики адиктивної поведінки є формування психосоціально благополучної особистості дитини як основи попередження адикцій. Метою вторинної профілактики адиктивної поведінки є засвоєння знань і вмінь, які є інформаційною основою для прийняття рішень і практичною основою для їх реалізації в ситуаціях пропозицій різноманітних видів адикцій. Метою третинної профілактики є формування мотивації відмови від адиктивної поведінки в дітей, які до неї долучилися, і попередження рецидивів адиктивної поведінки в осіб, які її подолали. Суб'єктів системи розподіляють на три рівні. Перший рівень – це провідні суб'єкти. До них відносять соціальних педагогів, соціальних працівників, соціально-педагогічні центри та служби. Другий рівень – це супроводжувальні суб'єкти, до таких належать медичні установи, заклади культури, спорту, соціального захисту, органи внутрішніх справ. І до суб'єктів опосередкованого впливу зараховують заклади й організації фінансово-економічної сфери, промисловості. Усіх об'єктів системи профілактики можна умовно розділити на групи залежно від ступеня залучення до адиктивної поведінки. Це потенційні адикти, епізодичні, або випадкові адикти, регулярні адикти, і групи населення, які виконують щодо вказаних категорій функції виховання й контролю: батьки, учителі,

соціальні педагоги, соціальні працівники. Зміст системи профілактики адиктивної поведінки дітей представляє собою всю сукупність педагогічних, психологічних і соціальних знань, умінь і навичок, які засвоюються в ході впровадження системи всіма її об'єктами. Зміст розподіляється на блоки первинної, вторинної і третинної профілактики, необхідним є виділення змісту профілактичної роботи з кожним об'єктом окремо, і зміст профілактики з центральним об'єктом системи – дітьми, – визначається особливостями вікової психології, які мають значні відмінності на кожному віковому етапі, виділеному у віковій психології. Процедурне втілення профілактики адиктивної поведінки дітей в життя територіальної громади представлене у вигляді соціальної технології. Основними етапами *технології* профілактики адиктивної поведінки дітей на рівні територіальної громади є етап діагностики рівнів адиктивної поведінки дітей в умовах територіальної громади, етап постановки мети технології профілактики адиктивної поведінки, етап вибору або розробки технології профілактики адиктивної поведінки дітей, етап підготовки та планування заходів профілактики, процедурний етап, експертно-оцінювальний та підсумковий етапи.

Перспективи подальшої розробки проблеми полягають у детальній розробці і вдосконаленні кожного компоненту запропонованої системи профілактики адиктивної поведінки дітей в умовах територіальної громади.

Список використаної літератури

- 1. Афанасьев В. Г.** Общество: системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1981. – 432 с.
- 2. Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка в схемах і таблицях / О. В. Безпалько. – К. : «Логос», 2003. – 134 с.
- 3. Змановская Е. В.** Девиантное поведение личности и группы: Учебное пособие / Е. В. Змановская, В. Ю. Рыбников. – СПб. : Питер, 2010. – 352 с.
- 4. Лидак С. В.** Педагогическая профилактика наркотической зависимости у подростков в образовательном процессе школы: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Лидак Сергей Владимирович. – Ставрополь, 2005. – 205 с.
- 5. Проблемы методологии системного исследования** / [ред. коллегия И. В. Блауберг и др.]. – М. : «Мысль», 1970. – 455 с.
- 6. Садовский В. Н.** Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – М. : Изд-во «Наука», 1974. – 279 с.
- 7. Сердюк А. А.** Профилактика наркотизма в системе народного образования : методические и организационные аспекты чтения спецкурсов / А. А. Сердюк // Профилактика наркомании : организационные и методические аспекты / [сост. И. П. Рущенко]. – Харьков : Финарт, 2002. – С. 102 – 123.
- 8. Соціальна педагогіка : підручник** / [ред. проф. Капська А. Й.]. – [4-те вид., виправ. та доповн.]. – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – 488 с.
- 9. Юдин Э. Г.** Системный подход и принципы деятельности / Э. Г. Юдин. – М. : «Наука», 1978. – 291 с.

Золотова Г. Д. Системний підхід до профілактики адиктивної поведінки дітей

Метою системи профілактики адиктивної поведінки дітей є зниження рівнів усіх видів адикцій. Об'єкти системи профілактики адиктивної поведінки підрозділяються на потенційних, епізодичних, регулярних адиктів і групи населення, які виконують відносно даних категорій функції виховання і контролю. Центральним об'єктом системи профілактики адиктивної поведінки є дитина. Специфіка роботи з дітьми визначається особливостями вікової психології періоду молодшого шкільного віку, підліткового і періоду раннього юнацтва. Кожна сім'я, яка має дитину, повинна включитися до процесу профілактики. Основними компонентами технології профілактики адиктивної поведінки дітей є діагностика рівнів адиктивної поведінки дітей в умовах територіальної громади, постановка мети технології профілактики, вибір або розробка технології профілактики адиктивної поведінки дітей, підготовка і планування заходів профілактики, впровадження технології, експертиза і оцінювання ефективності впровадженої технології, підведення підсумків.

Ключові слова: адиктивна поведінка, технологія, профілактика.

Золотова А. Д. Системный подход к профилактике аддиктивного поведения детей

Целью системы профилактики аддиктивного поведения детей является снижение уровней всех видов аддикций. Объекты системы профилактики подразделяются на потенциальных, эпизодических, регулярных аддиктов и группы населения, выполняющие относительно данных категорий функции воспитания и контроля. Центральным объектом системы профилактики является ребенок. Специфика работы с детьми определяется особенностями возрастной психологии периода младшего школьного возраста, подросткового и периода ранней юности. Основными компонентами технологии профилактики аддиктивного поведения детей являются диагностика уровней аддиктивного поведения детей в условиях территориальной громады, постановка цели технологии профилактики, выбор или разработка технологии профилактики аддиктивного поведения детей, подготовка и планирование мероприятий профилактики, внедрение технологии, экспертиза и оценивание эффективности внедренной технологии, подведение итогов.

Ключевые слова: аддиктивное поведение, технология, профилактика.

Zolotova H. D. System Approach to Prevention of Children's Addictive Behavior

The target of the system of prevention of children's addictive behavior is to reduce the levels of all kinds of children's addictive behavior. The tasks of prevention system are: freedom from chemical addictions, recession of levels

of technological, procedural, food, and psycho-emotional addictions. The aim of the primary addiction prevention is to create psycho-socially secured personality of a child. The aim of the secondary addiction prevention is to gain the knowledge and skills, which play the role of informational basis for making decisions. The aim of the tertiary prevention is to form the motives to refuse addictive behavior and prevent from having relapses. The objects of the system, preventing addictive behavior are divided into potential, episodic, regular addicts and the groups that perform the functions of education and control towards the categories mentioned. The central object of this system is a child. The specific features of preventive work with a child are determined by psychology of primary school age, adolescent period and early youth period. Every family, having children must be included in the process of preventing addictive behavior. The main components of the technology of prevention of children's addictive behaviour are making diagnosis of the levels of children's addictive behaviour in conditions of territorial community, setting the goal of prevention technology, choosing and working out the technology of prevention of children's addictive behaviour, preparing and planning the prevention actions, introducing the technology, carrying out an expertise and evaluating the efficiency of the technology introduced, summarizing.

Key words: addictive behavior, technology, prevention.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2014 р.

Прийнято до друку 28.03.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.

УДК [316.62:004.738.5]-027.45-053.6

О. О. Черних

**НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ
БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ В ІНТЕРНЕТІ
В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Інформаційно-комунікаційні технології є одним з найбільш важливих факторів, що впливають на формування суспільства ХХІ століття. Масштабне та динамічне проникнення даних технологій, зокрема мережі Інтернет, в усі сфери життєдіяльності людини значною мірою відображається на її соціальному самопочутті й орієнтаціях. Діти є однією з найбільш уразливих груп у цьому процесі.

Інтернет є впливовим фактором соціалізації сучасної дитини, взаємодія з яким неоднозначно впливає на її здоров'я та соціальне становлення. З одного боку, Інтернет дає дитині величезні можливості для спілкування, читання книг, відвідування он-лайн музеїв та перегляду кіно, але, разом з тим, містить віртуальні загрози, які можуть мати